

Sofienberg jødiske gravlund

Fredet desember 2022

Bakgrunn

Om fredningsdokumentasjonen

Sofienberg jødiske gravlund ble fredet etter kulturminneloven 19. desember 2022. En fredningsdokumentasjon er et vedlegg til fredningsvedtaket. Dokumentasjonen opplyser vedtaket og danner utgangspunkt for fremtidig forvaltning av kulturminnet.

Fredningsdokumentasjonen belyser ikke alle forhold eller utgjør en uttømmende historisk oversikt.

Ivaretagelse av kulturmiljøer etter den jødiske befolkningen

I forbindelse med Riksantikvarens satsing på nasjonale minoriteters kulturminner, er et utvalg av kulturmiljøer etter den jødiske minoriteten i Norge valgt ut for fredning. Bakgrunnen for denne nasjonale satsingen er en kartlegging av fredete kulturminner i Norge fra 2011, der det ble avdekket at svært få kulturminner knyttet til nasjonale minoriteter var representert på fredningslisten. Som et ledd i fredningsstrategien skal Riksantikvaren løfte frem og få økt kunnskap om våre nasjonale minoriteters kulturminner og frede et utvalg av disse. Kulturminnene som velges ut til fredning, skal være representative for jødisk liv og historie i Norge og bidra til å ivareta jødisk historie i en europeisk sammenheng.

Om den fredete gravlunden

Eier: Det Mosaiske Trossamfunn

Adresse: Rathkes gate 20

Gnr./bnr. 227/323

Kommune: Oslo

Askeladden ID: 166680

Anlagt år: 1885

Kartet viser den fredete gravlunden og områdefredningen omkring denne. Kart utarbeidet av Riksantikvaren.

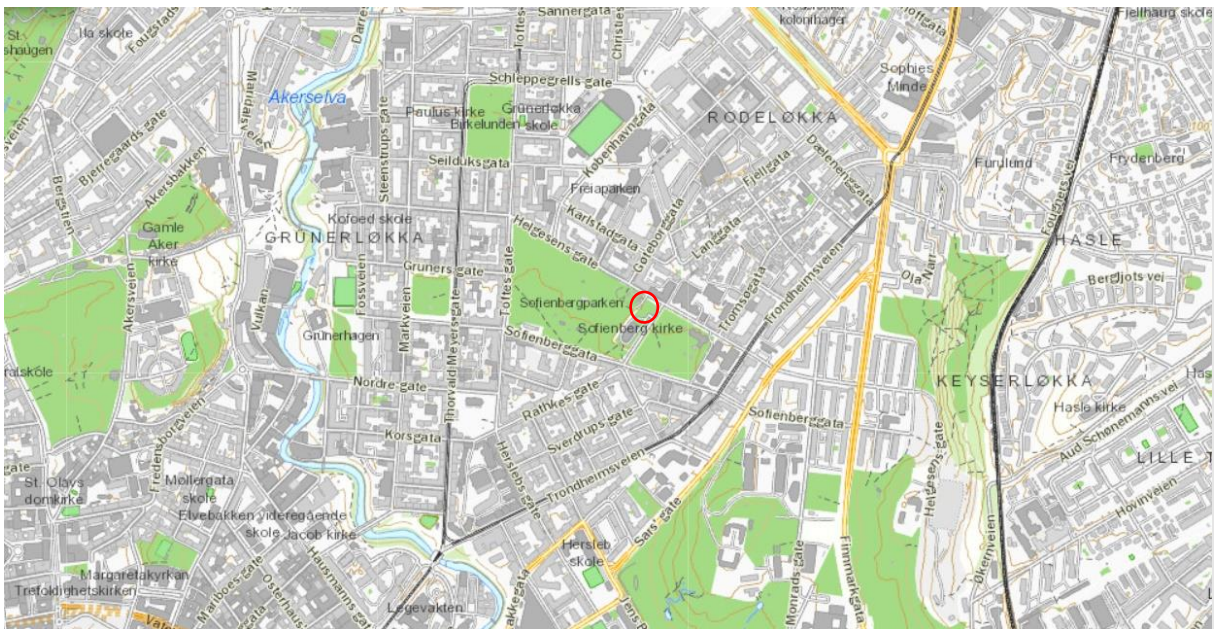
Lokalisering

Sofienberg jødiske gravlund ligger i bydel Grünerløkka ved krysset Rathkes gate og Helgesens gate. Gravlunden ligger vis-à-vis Sofienberg kirke og i tilknytning til Sofienbergparken.

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund

Foto: Trond Isaksen, Riksantikvaren

Oversiktskart. Sofienberg jødiske gravlund er markert med rød sirkel.

Beskrivelse av det fredete kulturmiljøet

Gravlunden

Gravlunden er gjerdet inn med et smijernsgjerde som i all hovedsak følger eiendomsgrensen, med unntak av hjørnet ved Rathkes gate/Helgesens gate, der gjerdet er trukket noe inn og gjør en knekk. Inngangen er markert med en todelt port i øst, mot Ratkes gate.

Tidligere skal det ha stått et kapell her, men det er ingen synlige spor etter dette. Det er ingen bygninger på gravlunden i dag.

Gravlunden ble tatt i bruk i 1885 og gikk ut av aktiv bruk i 1917. Etter 1917 ble det foretatt enkelte ektefellebegravelser her. Den siste begravelsen fant sted i 1941.

Den opprinnelige strukturen er godt bevart, og det har ikke skjedd større endringer med kulturminnet siden gravlunden opphørte som aktiv gravplass.

Gravlunden utgjør et areal på ca. 645m². Den ligger i et terreng som heller merkbart fra øst mot vest – høyest ved porten. Men også nord-sør er det også høydeforskjeller.

Inne på gravlunden står det fire store, eldre trær: tre almetrær og en hestekastanje. Alder er ukjent, men de ble trolig plantet til kirkegården, da tilsvarende trær også er plantet flere steder i dagens Sofienbergpark.

Foto: Trond Isaksen, Riksantikvaren

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund

Adkomstområdet til gravlunden. Inngangen ligger ut mot Rathkes gate.

Gravlunden sett fra sør-øst, fra Rathkes gate.

Gravlunden sett fra sør-vest.

Gravlunden sett fra krysset Rathkes gate / Helgesens gate.

Gravlunden sett fra Helgesens gate.

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund

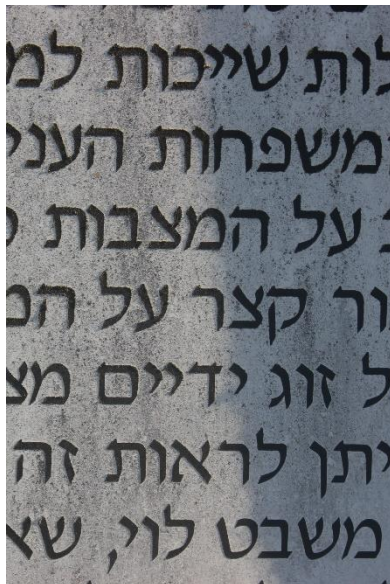
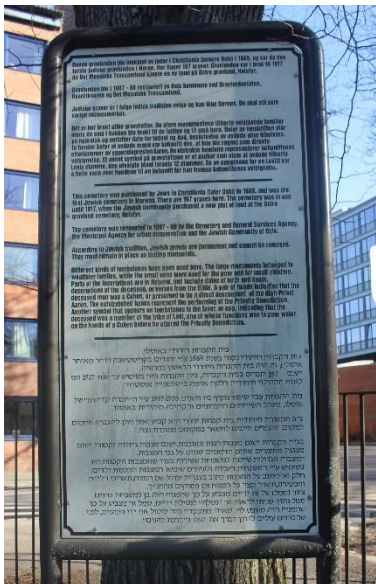
Hestekastanjen ved Helgesens gate.

Almen ved Helgesens gate.

Almen ved Helgesens/Rathkes gate.

I gravlunden står et informasjonsskilt om gravlunden, satt opp i 1998 eller senere. Teksten er gjengitt på tre språk, norsk, engelsk og hebraisk.

Gravminnene

Det ligger 197 graver her. Gravminnenes utforming er variert. Det tyder på en tilpasning til lokale forhold, da jødiske gravminner gjerne er relativt ensartet, uavhengig av den gravlagtes status og velstand. På Sofienberg jødiske gravlund er det brukt ulike gravstøtter. De har ulike former, fra monumentale obelisker til det helt enkle. De store monumentene tilhørte velstående familier. En rekke mindre liggende stein uten navn, markerer barnegraver for barn som er døde i mors liv eller innen 40 dager etter fødselen. De kan også markere graver for de fattige.

På gravplassen finnes det mange rammegraver med innramming av stein eller lave metallgjerder. Det finnes også en rekke gravplater, det vil si flatliggende gravminner i ulike størrelser. Alle gravminnene er utført i stein.

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund

De tidligste familiene skiller seg fra den jødiske befolkningen som kom etter 1880. Dette kan blant annet knyttes til opphavet for innvandringen og ressursene de hadde. Det gjenspeiles i gravene som følger nordeuropeisk gravskikk med gravmonumenter og samling av familiegraver.

De fleste gravene er navngitte, men det finnes også mange anonyme graver. Deler av innskriften står på hebraisk og omfatter dato for fødsel og død, beskrivelse av avdøde eller bibelvers. Det finnes også innskrifter på tysk, som vitner om migrasjon. Flere av innskriftnene er ikke lenger lesbare.

Noen av gravene har lave metallgjerder.

Et av familiegravstedene.

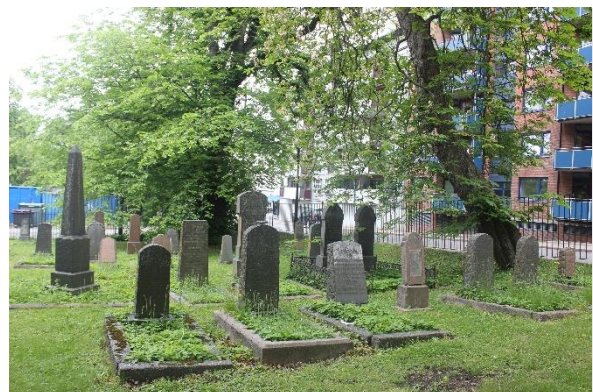
Steintavleformen kan minne om de ti bud Moses brakte til det jødiske folk i Sinai.

En navnet gravhelle.

Det finnes en rekke rammegraver i gravlund.

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund

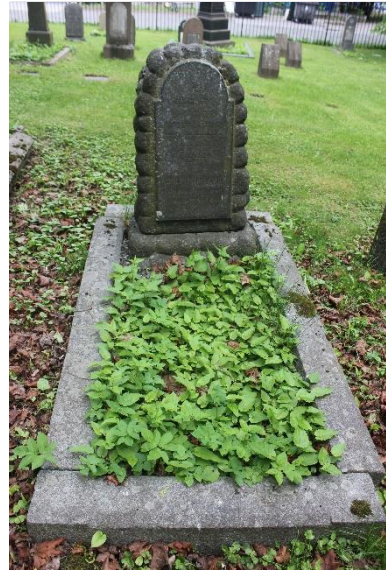
Foto: Trond Isaksen, Riksantikvaren

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund

Obelisker ble funnet ved store utgravninger i Egypt, Moses' hjemland. De ble en populær gravsteinsform for en periode. I gravlunden står det flere obelisker.

Obelisk reist av DMT til minne om dets medstifter og første forstander, Nathan Nachmann (1830-1897).

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund

I de mange mindre gravstedene uten navn ble ofte små barn eller fattige begravd.

Flere av hellene er i ferd med å bli gjengrodd.

De kvadratiske hellene måler 35x35 cm.

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund

Detalj av et gravminne.

Gravminnet har plantedekor. Denne monolitten har ellers inskripsjon på tysk og hebraisk.

Gravminnene kan være teksten både på hebraisk og på norsk.

Flere gravminner er formet som stablete steiner, som spiller på jødisk tradisjon med å legge steiner på gravene ved besøk.

Flere av inskripsjonene på gravminnene er i ferd med å bli uleselige.

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund

Smijernsgjerdet og porten

Gravplassen er i dag rammet inn med et smijernsgjerde. Det har vært gjerde her siden gravplassen ble etablert. Opprinnelig var det et plankegjerde lik inngjerdingen til Sofienberg kirkegård. Nåværende gjerde er satt opp etter 1945.

Gjerdet er ca. 150 cm høyt og har tynne, kvadratiske, stående spiler, som står mellom slanke stolper. Toppen av stolpene er utsmykket med davidsstjerner i samme materiale.

Det finnes bare én inngang til gravlunden – fra Rathkes gate. Grinden er i smijern. Den er todelt, til sammen 290 cm bred.

Gjerdets form er illustrert på kartet

Todelt port i smijern. Både portstolpene og grinda er dekorert med davidsstjernen.

Gjerdet har en relativt enkel utforming, med stående spiler mellom slanke stolper.

Detalj av stolpenes topputforming.

Det er trolig gjenbrukt en granittstolpe fra et tidligere gjerde rundt kirken.

Det er brukt slanke stolper. Gjerdet har sveisete sammenføyninger.

Beskrivelse av områdefredningen

Områdene rundt gravlunden er med på å sikre omgivelsene til gravlunden. Områdefredningen ligger i det som tidligere var kirkegården til Sofienberg kirke – i dag Sofienbergparken. Områdefredningen består av to delområder, skilt av Rathkes gate.

Området sør og vest for gravlunden

Mellom gravlunden og Sofienberg kirke er det en gangvei med steinmur og steinsatte kanter. Det står også flere trær i dette området. Området mellom Helgesens gate/gravlunden og gjenbruksstasjonen er i hovedsak gruslagt. Gjenbruksstasjonen er i bruk og har en rekke mindre byggverk og containere innenfor et gjerde.

Området mellom kirken og gravlunden, sett fra øst.

Området mellom kirken og gravlunden, sett fra vest.

Sofienbergparken minigjenbruksstasjon sett fra gravlunden.

Området mellom gjenbruksstasjonen, gravlunden og Sofienberg kyrkje.

Minigjenbruksstasjonen.

Området sett fra Helgesens gate.

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund

Området øst for Rathkes gate

I den østre delen er det i dag parkområde. Det finnes flere gamle trær og strukturer etter den tidligere kirkegården i området. Det er bevart deler av alleer, både mot veien og fra den tidligere strukturen til kirkegården.

Bilde tatt fra østre del av områdefredningen mot gravlunden og kirken.

I trekken langs Rathkes gate er det plantet hestekastanje, en tresort som ble mye brukt i den tidligere kirkegården.

Rathkes gate ligger mellom gravlunden (til venstre) og områdefredningen i østre del (til høyre i bildet)

Mot Rathkes gate ligger det rester etter gammel steinmur. Det står også igjen to portstolper.

Historikk

Sofienberg kirke og kirkegård

Sofienberg kirke ble innviet i 1877. Kirken har langplan og er oppført i tegl. Arkitekt er Jacob Wilhelm Nordan. Kirken ble oppført som Paulus kirke og endret navn til Petrus kirke i 1892. Den fikk navnet Sofienberg kirke i 1962.

Allerede i 1858 ble kirkegården, som var plassert utenfor datidens bykjerne, innviet. Den ble etter hvert byens alminnelige gravplass. Mot slutten av 1800-tallet ble det reist kritikk mot å bruke det store arealet i området, som da hadde blitt et folkerikt byområde, til kirkegård. Bystyret besluttet i 1918 at kirkegården vest for Rathkes gate skulle legges ned, mens resten av kirkegården ble vedtatt nedlagt 13 år senere, i 1931. Gravferdsloven verner kirkegårder i 40 år etter at disse er gått av bruk. Kirkegården ble derfor ikke fysisk fjernet før denne verneperioden var utløpt. Den vestre delen av Sofienbergparken ble anlagt i 1961, mens den østre delen ble omgjort til park i 1972. Mye av beplantningen er forøvrig overtatt fra gravlundens. Løvtrærne ble plantet da kirkegården var ny, og ble beholdt.

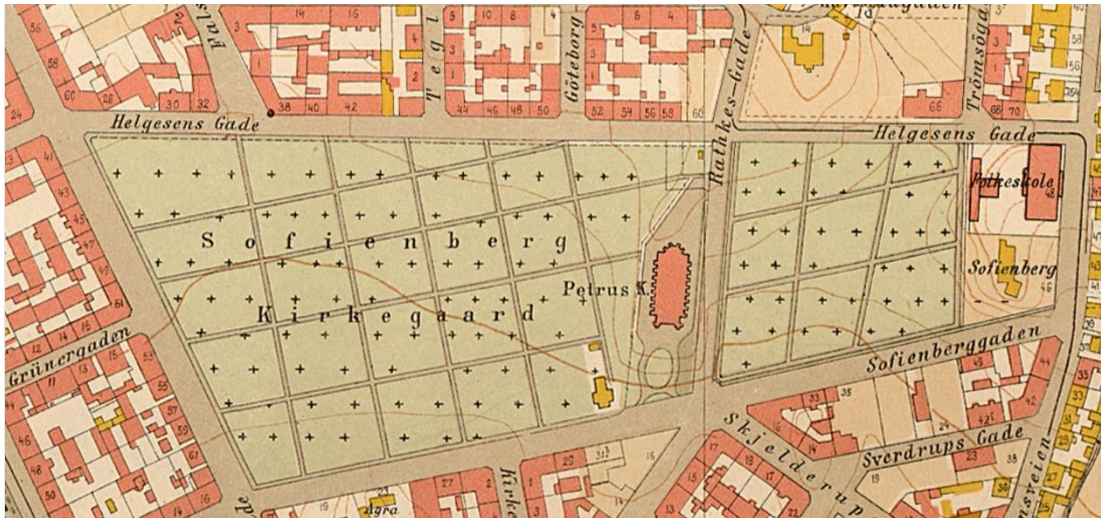
Navnet Sofienberg kommer fra løkkeeiendommen Sofienberg, oppkalt etter kona til løkkeeieren. Sofienberg var en løkke fra 1790-tallet.

Utsnitt av kart over Christiania 1868. Året etter kjøper noen av de første jødiske innvanderne en del av Sofienberg kirkegård til bruk som jødisk gravlund. Kartet viser at Christianias store kirkegård var lagt et godt stykke utenfor byen. Kartverket.

Fredningsdokumentasjon Sofienberg jødiske gravlund

Utsnitt av kart over Kristiania 1900. Oslo kommune.

Sofienberg kirke og kirkegård, antatt fra 1929. Foto: Munch, Inger Marie, Oslo Museum

Flyfoto fra 1937. Finn.no

Sofienberg jødiske gravlund

Forbudet om jøders adgang til Norge ble opphevet i 1851. Ved folketellingen i 1865 var det 25 jøder som hadde bosatt seg i Norge, enten ved fast eller midlertidig opphold. De fleste av dem kom fra Danmark eller Tyskland. I løpet av 1880-årene ble det økt jødisk innvandring til Norge som følge av de økte jødeforfølgelsene i Øst-Europa og Russland. I 1890 var antallet boende jøder i Norge økt til 214.

Det første felles behovet som oppstod for jødene som hadde bosatt seg i Norge, var et eget gravsted. Noen av de første innflyttede privatpersonene sendte derfor i 1869 en forespørsel til Kristiania magistrat og formannskap om en gravplass for de jødiske familiene. De viste til at jøder som frem til da hadde dødd i Norge, ble fraktet til Gøteborg for å bli gravlagt der. På det tidspunktet fantes det ingen jødiske foreninger i Norge.

Bankdirektør Isak Gluckstadt og A. Vollomann undertegnet søknaden som ble sendt til kommunen i juli 1869. I september samme år ble den imøtekommet under forutsetning av at det ble satt opp et gjerde rundt jordstykket, og at det ble sørget for vedlikehold. Kjøpssummen var kr. 600.

Gravlunden ble kjøpt for private midler av noen av de første jødiske familiene som etablerte seg i Norge. Den ble senere overdratt Det Mosaiske Trossamfund i forbindelse med opprettelsen i 1892. Gravlunden er således menighetens første eiendom.

Først i 1885 blir gravlunden tatt i bruk. De første begravelser som skal ha funnet sted her, er for to barn, Elsa Sarah Prager og David de Lemos, som begge skal ha dødd 13. januar 1885.

Fram til 1902 var dette også gravplassen for jøder fra Trondheimsområdet. Etter at Helsfyr ble tatt i bruk i 1917, ble Sofienberg kun benyttet sporadisk til ektefellegraver frem til 1941.

Kapellet i gravlunden

Det har tidligere stått et kapell på gravlunden. Det er ikke tegnet inn på kartet over Kristiania i 1887, men det vises på kartet fra 1896. Det stemmer godt med opplysninger om at det jødiske samfund i Kristiania i 1892 søkte om dispensasjon fra bygningsloven for å bygge et likkapell. Kapellet er derfor sannsynligvis blitt oppført en gang mellom 1892 og 1896. På kartet i 1900 er det gitt informasjon om hvilken brannklasse de enkelte bygningene tilhørte (mur, tre, bindingsverk). Ut fra denne informasjonen vet vi at kapellet ble oppført i tre, men vi kjenner ikke til dets utforming utover at det er vist med en rektangulær plan og at det hadde en relativt beskjeden størrelse. Det var plassert nordvest på tomta. Ut fra kartene over Oslo kan vi anta at kapellet ble fjernet en gang mellom 1921 og 1936, sannsynligvis i 1930-årene.

Utsnitt av kart over Kristiania 1921. Kapellet er vist med gul markering. Gul fargekode betyr at det er bygd i tre. Kilde: Kristiania oppmålingsvesen/Byarkivet Oslo kommune.

Den jødiske minoriteten i Norge

Det foreligger en rik litteratur om norske jøder og jødisk liv i Norge. I Oscar Medelsohn betydelige arbeid «jødenes historie i Norge» finnes både en oversikt over hans kilder. Utgaven fra 2019 har i tillegg fått en bibliografi over forskningslitteraturen på utgivelsestidspunktet. I ettertid er det kommet viktige bidrag som blant annet knyttet til etterkrigstiden og likvidasjonen av de jødiske boene.

Vi kjenner ikke til når den første jøden oppholdt seg i det som i dag er Norge, vi antar det har vært reisende i forbindelse med handel. Kanskje i middelalderen, kanskje tidligere. De første dokumenterte jødene i Norge ser vi på 1600-tallet. Disse var knyttet til den Dansk-Norske staten og var i landet som et kongelig privilegium. Jøder var en av flere tros- og folkegrupper det ble diskriminert og som bare kunne oppholde seg i landet på visse vilkår.

De få jødene som oppholdt seg i Norge under dansketiden var såkalte tyske og portugisiske jøder som kunne få innpass i landet med leidebrev etter Christian Vs lov av 1687. I 1814 gikk de to rikene Danmark og Norge hver sin vei i spørsmålet om jøder. I Danmark ble det i mars 1814 vedtatt et frihetsbrev som tok sikte på å integrere jødene, mens det kort tid etter ble vedtatt et forbud i Norge gjennom Grunnlovens §2. Forbudet i § 2 førte også til at norsk politikk kom i utakt med sammenlignbare land. Både Sverige og Danmark hadde små jødiske befolkninger med lengre tilstedeværelse i landene.

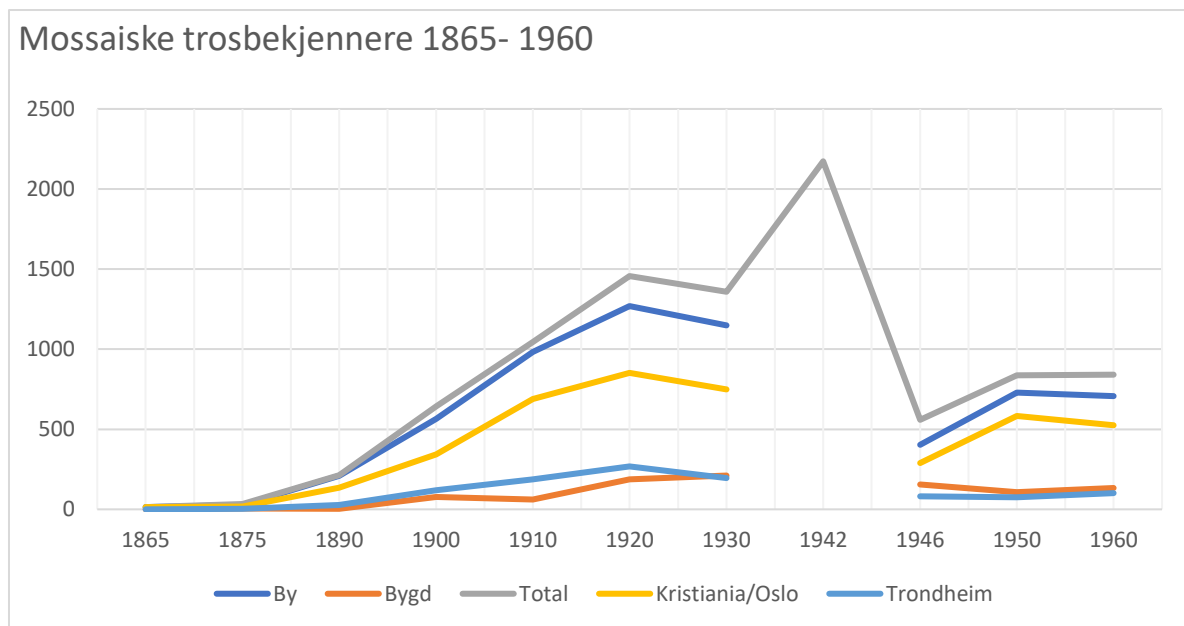
Under forbudet kom det et fåtall konvertitter til Norge, men i det store og hele kom det ikke jøder til riket og forbudet ble praktisert. Sentralt i kampen for opphevelse av §2 sto dikteren Henrik Wergeland. Det eldste kjente kulturminnet som finnes etter jødene i Norge, er Wergeland-monumentet i Oslo. Det ble finansiert av jøder i Danmark og Sverige for Wergelands innsats. Det norske forbudet mot jøder besto til 1851. Det hadde da vært stemt over i Stortinget i 1845, 1848 og 1851.

Etter 24. september 1851 har jøder hatt adgang til Norge og sakte, men sikkert kom det enkelte jøder til landet. Fellestrekkene for de første jødiske immigrantene er at de kom fra områder som Norge hadde relasjoner til som Sverige, Danmark og Nord-Tyskland. Noen av dem ble i landet for en stund, mens andre ble bofaste resten av livet.

Størrelsen på den jødiske befolkningen var imidlertid svært liten og gav lite rom for å etablere institusjoner. Den første ble gravlundene i dagens Sofienbergpark, som ble kjøpt inn av noen av de første jødiske familiene i 1869. I 1892 ble Det Mosaiske Trossamfunn etablert og ble snart fulgt av flere menigheter i Kristiania. I Trondheim ble Det Mosaiske Trossamfunn først etablert i 1905.

Opphevelsen av passtvangen i 1860 medførte at fremmedlovgivningen frem til 1901 var på sitt mest liberale. Fra 1888 le det imidlertid krevd løsningsbevis og tre års botid for å få statsborgerskap. Kravet om løsningsbevis virket kompliserende for mange og medførte at flere aldri ble norske borgere til tross for lang tilknytning til landet. I 1917 ble passtvangen gjeninnført.

Pogromer i Tsar-Russland fra 1880-tallet gikk i bølger frem til mellomkrigstiden, og det medførte økt jødisk innvandring fra disse områdene. De nye innvandrerne skilte seg fra de tidligste jødiske innvandrere språklig, kulturelt og sosio-økonomisk. Fra 1890 til om lag 1900 kom det rundt 40 personer i året. De fleste bosatte seg i Kristiania, men også Trondheim fikk en relativt stor jødisk befolkning.

Diagrammet er basert på opplysninger fra folketellingene, gjengitt i Mendelsohns bok og opplysninger fra Skarnes- utvalget. Det ble ikke gjennomført folketelling i 1940 og det knytter seg derfor usikkerhet til tallene.

Alt i alt regner en med at det bodde jøder i alle fylker og i 62 kommuner før andre verdenskrig. Tabellen over mosaiske trosbekjennere gir et inntrykk av utviklingen i den jødiske befolkningen i Norge, men har flere feilkilder. For eksempel mangler den en oversikt over jødisk innvandring til Norge før andre verdenskrig. Tallene for 1946 tar ikke høyde for at ikke alle som hadde flyktet eller overlevd opphold i utryddelsesleirene var kommet tilbake. Det er ikke registrert trosretning i folketellingene etter 1960. I dag antas det at den jødiske delen av befolkningen er i underkant av tusen personer. Sammenlignet med den danske og den svenske jødiske minoriteten, forble den norske liten.

Mange av de første jødiske innvandrerne til Norge skaffet seg raskt borgerbrev og drev næring, primært i byene. I den andre bølgen av jødiske innvandrere ble

omførselshandel en vei inn i sysselsetting. Da reglene for omførselshandel ble strammet inn i 1908 forsvant mye av denne virksomheten og flere søkte å etablere forretninger.

Forretningsdrift og særlig innen tekstil- og konfeksjonsbransjen var det relativt mange som sysselsatt seg med, men vi finner også jøder i en rekke andre bransjer som kortvarer, fotobransjen eller tobakksindustrien. I den sistnevnte utgjorde jødiske arbeidere både en etterspurt spesialkompetanse og hvor et av de markante produsentene, «Glott», var selv jødisk. Alt i alt var det rundt 400 bedrifter med jødiske eiere før krigen. Etter hvert ble de frie yrkene og utdanning en måte å sikre sosial mobilitet. Svært få jobbet i det offentlige eller var sysselsatt i primærnæringene, men flere livnærte seg innenfor håndverk og kunst.

Den jødiske minoriteten skal ha vært svært aktiv i egen integrasjon, blant annet ved å ta til seg skikker og feiringer knyttet til norsk kultur. Det finnes mange familietradisjoner knyttet til ikke-jødiske helligdager, som julefeiring eller 17. mai. Deltakelse i foreningsarbeid og idrettslag sto sentralt i integrasjonsarbeidet og hadde også en viktig samlende og sosial funksjon. Samtidig

opplevde mange norske jøder et utenforskap. Antisemittiske holdninger forekom relativt hyppig ikke bare under andre verdenskrig, men også gjennom mellomkrigstiden.

Forfølgelsen og opptakten til norsk holocaust startet med enkelte tiltak som trakassering og merking av forretninger og forfølgelse av personer. I 1941 ble radioapparatene til jødiske hjem beslaglagt. Synagogen i Trondheim ble beslaglagt i april 1941. I januar 1942 ble det innført «J» i pass og registrering av jødiske borgere ble gjennomført.

I mars 1942 gjeninnførte Quislings regjering på nytt Grunnlovens §2.

I oktober 1942 ble de jødiske mennene arrestert, en måned senere ble kvinner og barn også arrestert. I De nordligste fylkene hadde arrestasjonene begynt allerede i forbindelse med det tyske angrepet på Sovjetunionen i 1941, men også i Trondheim ble arrestasjonene gjennomført tidligere

I oktober 1942 ble beslagleggelsen av boene gjort til lov gjennom «Lov av 26. oktober 1942 om inndragning av formue som tilhører jøder». I perioden 26. november 1942 til 24. februar 1943 ble jødene deportert med skipene Donau, Monte Rosa og Gotenland. De fleste ble sendt med skipet Donau den 26. november. I alt ble 773 deportert.

De aller fleste deporterte ble myrdet ved ankomst i Auschwitz, herunder alle kvinner og barn. 38 overlevde dødsleirene. I alt ble om lag 35% av den jødiske befolkningen i Norge myrdet, 60 % av disse var menn. I tillegg til de deporterte ble 22 jøder drept i Norge. I alt ble 230 familier utslettet. Av den resterende befolkningen flyktet mellom 1100 og 1300 til Storbritannia og Sverige. Deres historier er mangfoldige og handler om alt fra å få den hjelpen de hadde behov for av mennesker som risikerte alt, til å bli utbyttet av «hjelpere» som bistod mot egen vinning. Forfølgelsen og drapene var en nazistisk forbrytelse, men ble effektivisert og muliggjort gjennom norske statsansattes og institusjoner som deltok i kartlegging, arrestasjoner og likvidasjon av boene.

De som kom hjem til Norge etter krigen måtte foruten å gjenoppbygge livene sine mellom sorg og traumer, kjempe for å få tilbake eiendeler og statsborgerskap. De deportertes bo kunne ikke gjøres opp før etter en lovendring i oktober 1947, og utbetalinger knyttet til tapt løstøre fortsatte fram til 1960. Det ble behandlet skifter så sent som i 1987.

Hverken oppgjøret med offentlighetens rolle i forfølgelse av jødene og likvidasjon av boene eller tilbakeføring ble gjennomført på en tilstrekkelig god måte. Formaliteter vanskeliggjorde for de gjenlevende å overta de beslaglagte bedriftene og myndighetene la til grunn prinsipper for skifter som i realiteten tømte boene for store verdier gjennom utjevning, belastning for skiftebehandling og gjentakende arveavgifter basert på fiktive dødsrekkefølger. I tillegg var store formuesgoder som smykker og andre verdigjenstander ikke registrert som beslaglagt, men regelrett plyndret.

Kort tid etter krigen ble ideen om å hente et antall jøder til landet drøftet. Det resulterte i at man hentet i alt 592 relativt unge voksne fra britisk og amerikansk sektor. Fra statens side ble det anlagt et arbeidskraftsperspektiv med ønske om fagutdannede innvandrere. Svært mange av dem som kom ble bare en kort periode. Opprettelsen av Israel og muligheter til å emigrere til Canada og USA under Koreakrigen medførte at de fleste valgte å flytte. I 1996 ble Skarpnes-utvalget nedsatt for å vurdere oppgjøret. Utvalgets innstilling ble delt i et flertall og i et mindretall, og mindretallets innstilling dannet grunnlag for Stortingets vedtak om restitusjon/erstatning på 450 millioner kroner 11. mars 1999. Erstatningen dannet blant annet også grunnlaget for opprettelsen av HL-senteret, det nasjonale minnesmerket «deportasjonsmonumentet» på Akershusstranda i Oslo og mange andre tiltak rettet mot jødisk liv i Norge.

Det norske samfunnets behandling av jødene før, under og etter andre verdenskrig er fortsatt gjenstand for forskning og debatt. Det er langt fra et entydig eller positivt bilde som dannes av det norske samfunnet.

De jødiske institusjonene startet også på nytt etter krigen. I synagogen i Bergstien ble det holdt gudstjenester fra 31. august 1945, mens Synagogen i Calmeyers gate kom ikke i bruk igjen. Den ble først benyttet som lager, senere fikk den andre funksjoner. I dag holder jødisk museum til i deler av bygningen. Synagogen i Trondheim ble gjenåpnet 1947 I 1948 ble minnesmerket med navnene på de fleste som ble drept under krigen reist på Gravlunden på Helsfyr. Minnesmerket ble senere supplert med en urne med aske fra Auschwitz i 1953. På gravlunden i Lademoen i Trondheim er det også reist et monument 13. oktober 1947 med navnene på dem som forfulgt og drept blant de nordenfjeldske jødene.

I dag er det menigheter i Oslo og Trondheim, og det bor også en del jøder i Bergen og Kristiansand.

Menigheten i Oslo er den største og den mest aktive. Noen av restitusjonspengene ble brukt til oppussing og utvidelse av samfunnshuset i Oslo, som huser barnehage, kontor, heider, ungdomsforening og voksenopplæring. Det er også et jødisk gamlehjem ved siden av synagogen.

Synagogen i Trondheim blir brukt til gudstjeneste ved helligdager og til undervisning på hverdager. Den fungerer i tillegg som museum.

Selv om den jødiske befolkningen er liten, har den gjennom hele etterkrigstiden hatt en markant tilstedeværelse i samfunnet med sentrale skikkelser og stemmer innenfor blant annet kunst, kultur, akademia og politikk.

Jødisk begravelsestradisjon

Jødene tror på sjelens evige liv. De minnes derfor de døde i all evighet. Ifølge jødisk tradisjon skal de døde i prinsippet behandles så likt som mulig. Troende står likt framfor Gud etter at døden har inntruffet. Begravelsen skjer normalt innen 2-3 dager, og det gjennomføres en enkel og verdig seremoni. Likene blir vaktet over fram til begravelsen. Det bes for den avdøde, som stelles ved en rituell vask (*tahara*) før liket kles i nye, hvite klær og legges i en ubehandlet trekiste uten metall eller kunstlærmaterialer. I jødisk begravelsestradisjon er det kistebegravelse, der hodet blir vendt mot Jerusalem.

Gravsteinen blir normalt satt opp etter et jødisk år, det vil si ca. elleve måneder etter begravelsen. Inskripsjonen på gravsteinen består av navn, fødsels- og dødsdato samt en kort tekst, oftest på norsk og hebraisk. Nederst står det ofte fem hebraiske bokstaver som er en forkortelse av setningen om at sjelen må forbli levende.

I jødisk tradisjon pyntes ikke gravstedene med blomster. Ved besøk på graven legger man i stedet steiner på gravstedet. Denne skikken går langt tilbake i tid, da dette var en måte å dekke til graven på. Men skikken symboliserer også fortellingen om Abraham, som ble gravlagt med den steinen han brukte som hodepute.

I 1914 ble det stiftet et eget jødisk begravelsesselskap, *Chevra Kadisha* – «det hellige selskapet», som sørger for at begravelsene følger ortodoks tradisjon.

I Norge er det i dag to jødiske gravlunder som er i aktiv bruk, Helsefyr gravlund i Oslo (fra 1917) og Den jødiske gravlund på Lademoen i Trondheim (fra 1903).

Kilder

Trykte kilder

Koritzinsky, Harry M.: Byens første jødiske kirkegård. I *Byminner 4/1986*, Oslo Bymuseum [Byminner: tidsskrift for Oslo museum. 1986 Nr. 4 \(nb.no\)](#)

Mendelsohn, Oskar: *Jødenes historie i Norge*. Forlaget Press, 2019

NOU 1997: 22 Inndragning av jødisk eiendom i Norge under den 2. verdenskrig «Skarnesutvalget»

Rødner, Harry: Død og sorg. Jødiske kulturminner i Norge. I *Fortidsminneforeningens årbok 2014*.

Nettsider

Det Mosaiske Trossamfund <https://www.dmt.oslo.no/begravelse/#>

Jødedommen https://www.xn--jdedommen-l8a.no/begraves-joder-annerledes-enn-andre/#_ftn1

Oslo byleksikon <https://oslobyleksikon.no/>

Store Norske Leksikon https://snl.no/J%C3%B8denes_historie_i_Norge

Kart

Kartverket: Amtskartsamling Kristiania, H. N. Bergh, J. W. G. Næser, 1868.

<https://kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=1435>

Kart over Kristiania 1900. Kartet er utarbeidet ved Oppmålingsvesenet.

https://www.oslo.kommune.no/OBA/kart/1900/images/ko_1900_2.jpg

Kart over Kristiania 1921. Målestokk: 1:4000 Utgitt som såkalt "veggkart" av Kristiania oppmålingsvesen.

Arkivreferanse: [Oppmålingsvesenet OBA/A-20135/Tb/0001/0004](https://www.oslo.kommune.no/OBA/A-20135/Tb/0001/0004)

<https://kart.gulesider.no/>

Foto

Alle foto er tatt av Ingrid Melgård i mars 2022 og i mai 2022, dersom ikke annet er nevnt.

